

IGOR HRUŠOVSKÝ A CHÁPANIE PROBLÉMU BYTIA

VÁCLAV ČERNÍK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

ČERNÍK, V.: Igor Hrušovský and the Problem of Being
FILOZOFIA 53, 1998, No 9, p. 553

The paper offers a reconstruction of Hrušovský's conception of being. The author points out, that Hrušovský aimed at a new, nonclassical understanding of ontology as naturally connected with epistemology, axiology and the theory of action. Some terminological and methodological problems brought about by Hrušovský's efforts are examined as well.

Naša dnešná diskusia o Hrušovskom sa diametrálne odlišuje od polemík, ktoré prebiehali v 70-tych rokoch. Vtedy sa za hlavné rozhranie považovalo to, či Hrušovský bol, alebo nebol marxista. Jedni autori ho obviňovali z fideizmu, novopozitivismu a revizionizmu ([9], 456, 458, 459). Za obvineniami tohto druhu spravidla nasledovali isté administratívne opatrenia. Aj preto iní autori Hrušovského bránili; zdôrazňovali, že je v podstate až na niektoré terminologické odchýlky marxistom ([10], 398, 399, 401). Dnes už nepovažujeme za hlavné rozhranie diskusie to, či bol, alebo nebol marxistom, ale to, či a ako prispel svojím dielom k riešeniu niektorých kľúčových problémov filozofie, ľudskej kultúry vôbec. Uvedomujeme si pritom, že dielo Hrušovského rovnako ako každé iné uskutočnené dielo treba merať jeho možnosťami. My, starší, si pritom dobre pamätáme, že podmienky, v ktorých sa Hrušovského dielo utváralo, boli "často veľmi imperatívne", ako si neraz aj sám akademik poťažoval ([3], 126).

V 70-tych rokoch I. Hrušovský usiloval o vybudovanie nového konceptu ontológie. Zdôrazňujem *nového* konceptu ontológie. V našej diskusii totiž zaznela otázka: "Ako je možné, že Hrušovský postupoval od noetiky k ontológii?" Problém je v tom, že on v skutočnosti nepostupoval od noetiky k ontológii, ale od noetiky založenej na klasickej ontológii, s prežitkami naivného realizmu, k neklasickej ontológii. Vypracovanie nového ontologického fundamentu štrukturologie chápal ako "druhý medzník svojej celoživotnej aktivity", ako zavŕšenie procesu kryštalizácie celej svojej filozofie ([3], 141; [2], 362). Tomuto problému venoval okrem článku o kategórii bytia (1971), dvoch statí o ontológii (1974, 1977) a *Dialógu s čertom* (1975) najmä svoju knihu *Dialektika bytia a kultúry* (1975). Jej jadrom bolo "utváranie obzoru" ([3], 11, 43-94). Za náš ľudský obzor, za prakticko-noetický, sociálno-kultúrny priezor človeka do nekonečne rozmanitého bytia Hrušovský považoval naše predmetné bytie, objektívnu realitu. V centre jeho pozornosti preto bola otázka vzťahu objektívneho bytia a ľudského vedomia. Správnu odpoveď na túto otázku považoval za východiskový bod celej teórie ľudskej kultúry.

Hrušovský vychádzal z predpokladu, že na to, aby sme vedeli, čo je objektívne bytie, musíme najprv vedieť, čo je bytie vôbec. Pojem bytia ako takého označil za "ontickú" a pojem objektívneho bytia za "ontologickú" kategóriu. Riešenie problému hľadal

v prechode od ontickej kategórie bytia k jeho ontologickej kategórii ([1], 133; [3], 139; [2], 461; [4], 462). Ako dobrý znalec dejín filozofie samozrejme vedel, že slovo "bytie" je odvodené od slovesa "byť" a že sloveso "byť" používame jednak vo význame toho, čo je, existuje (*esse*), jednak vo význame toho, čo je nejaké (*quidditas*), čo je určitým spôsobom existencie ([1], 122; [3], 44). Bytie v prvom, existenciálnom zmysle spájal s kategóriou ontického bytia a bytie v druhom zmysle, v zmysle spôsobu existencie, spájal s kategóriou ontologickeho bytia.

Ontický pojem bytia Hrušovský charakterizoval ako určitú formálnu abstrakciu, ku ktorej sme dospeli cestou odhliadnutia od konkrétnych spôsobov bytia. V tejto abstrakcii sa podľa neho bytie vymedzuje len vo svojej existenciálnej referencii, resp. v jeho existenciálnej nezávislosti od nášho vedomia. Túto nedialektickú, čisto formálnu abstrakciu bytia Hrušovský charakterizoval ako neurčené, holé, prázdne, nekvalifikované, nediferencované, nepredmetné, neafirmované, neapercipovateľné bytie, resp. ako bytie, ktoré sa ešte nestalo predmetom konkrétneho vedomia, ako bytie, v ktorom sme ešte nerozlíšili rôzne spôsoby existencie. Chápal ju ako abstrakciu čistého bytia, ktorá sa vzťahuje na prázdne vedomie ([1], 133; [3], 44, 50, 51, 64, 150, 152; [2], 162; [4], 46, 462, 465).

Hrušovského charakteristika holého bytia je vlastne, a to i podľa neho, kritikou eleatského bytia, v ktorom sa "jedno" stavalo do analytickej opozície voči "mnohému", ale aj kritikou kantovskej koncepcie bytia, v ktorej sa takto pochopené bytie odsúvalo do oblasti veci osebe ([3], 157; [4], 465), ako aj kritikou hegelovského čistého bytia, ktoré sa rovná čistému mysleniu a ako také je prázdny nič. Holé, vnútorne nediferencované bytie by podľa Hrušovského nemohlo vstúpiť do kontaktu s aktívnym subjektom, bolo by neapercipovateľné, kognitívne a prakticky nezvládateľné ([1], 133; [3], 45; [6], 164). Ontický pojem bytia preto podľa neho treba upresniť.

Upresnenie pojmu ontického bytia podľa Hrušovského spočíva v zavedení predpokladu *peratickosti bytia*. Termín "peratický" je zrejme odvodený z gréckeho *peras*, čo v preklade znamená medzu, hranicu, obmedzenie. Hrušovskému, pravda, nešlo o etymológiu slova; nadväzuje na istú tradíciu antickej filozofie, v ktorej sa bytie charakterizovalo ako rozporná jednota neobmedzeného (*apeiron*) a obmedzeného (*peras*) a v ktorej sa podčiarkovala harmonická skĺbenosť rôzne tvarovaného bytia. Nadväzuje najmä na Pytagora, ktorý ako prvý rozpracoval túto obmedzujúcu, vyčleňujúcu, formujúcu stránku bytia.

Ani v abstrakcii takto upresneného pojmu ontického bytia však podľa Hrušovského ešte nemáme pojem konkrétneho bytia. Je to stále ešte holé bytie, je však v ňom už obsiahnutá potenciálna možnosť konkrétne určeného bytia ([3], 45; [4], 462). Je to už bytie, v ktorom sa predpokladá *nejaká*, hoci ešte konkrétne nevymedzená diferencovanosť, poriadok, zákonitosť ([3], 45, 46, 47, 141, 150; [2], 363; [4], 462). Vďaka predpokladu peratickosti sa bytie už nechápe ani ako vnútorne nediferencované eleatské "jedno", ani ako chaotická pluralita "mnohého", ale ako *nejaká*, hoci ešte bližšie neurčená, antichaotická jednota rozdielného. Od takto spresneného rodového pojmu bytia je podľa Hrušovského už len krok k pochopeniu konkrétneho bytia, ktoré sa stáva predmetom konkrétneho vedomia. Týmto krokom je podľa neho "spredmetnenie bytia" v ľudskej prakticko-poznávačej činnosti.

Konkrétne bytie Hrušovský charakterizuje predovšetkým ako *predmetné* bytie; predmetným sa podľa neho nazýva preto, že sa stáva predmetom ľudského konania a ľudského poznania; je to bytie afirmované, osvojované bytostnou silou praktického subjektu ([3], 43, 49-50, 151; [4], 462). Konkrétne bytie je ďalej podľa Hrušovského bytím, ktoré sa stalo *objektom* konkrétneho vedomia praktického subjektu, jeho objektívnou realitou ([3], 46, 50, 84, 150, 152). Je to, inak povedané, bytie ktoré sa už začlenilo do štruktúry praktickej a poznávacej ľudskej činnosti, bytie, ktoré už nadobudlo pre človeka určitý spoločenský význam a osobnostný zmysel, čiže bytie, ktoré sa stalo pre človeka určitou *hodnotou*.

Ako bytie, ktoré sa stalo objektom, a teda aj hodnotou pre človeka, sa spoluurčuje "aj participáciou spoločenskoľudského subjektu" ([3], 46); vďaka ontotvornej aktivite subjektu sa z bytia osebe stáva bytím pre nás ([3], 47). Aktuálna hodnota rozličných spôsobov bytia pritom podľa Hrušovského predpokladá napätie medzi subjektívnoľudskou hodnotovou normou a predmetom hodnotenia; "vynára" sa v konfrontácii obidvoch týchto pólov, tak objektového (objektívnej reality), ako aj subjektového (hodnotovej normy) ([3], 32, 33-36, 152, 156).

Konkrétne bytie je ďalej podľa Hrušovského *určeným bytím*; určeným bytím pritom nie je len vo vzťahu k ľudskému konaniu a ľudskému poznaniu, ale aj v tom zmysle, že sa v ňom bytie charakterizuje ako niečo, čo má určitý konkrétny tvar, že sa v ňom diferencujú rozličné spôsoby bytia, jeho špecifické formy a roviny (abiotická, biotická, sociálno-kultúrna). Sama forma bytia sa pritom chápe ako obsažná forma, ako spôsob existencie geneticky štruktúrovaného obsahu rozličných spôsobov bytia ([3], 48, 64; [6], 166).

V ontologickej kategórii bytia sa podľa Hrušovského navyše už vymedzuje aj *konkrétny poriadok* rozličných spôsobov bytia na určitej univerzálnej úrovni, a to najprv prostredníctvom kategórií priestoru a času a potom aj prostredníctvom celého systému filozofických kategórií. V ontologickej kategórii objektívneho, predmetného bytia sa tak bytie začína charakterizovať ako *naša skutočnosť*, ako *svet*, v ktorom *žijeme*, ako *fakticitá* nášho sveta, ako náš vlastný *obzor* ([3], 51).

Také je, stručne povedané, racionálne jadro Hrušovského výkladu kategórie bytia. Možno povedať, že pre jeho koncept novej, neklasickej ontológie je charakteristické:

1. úsilie o *prepojenie ontológie s noetikou*. Ak je objektívna realita bytím, ktoré sa stalo objektom poznávacej ľudskej činnosti, tak ho nemožno vymedziť bez gnozeológie či noetiky;

2. úsilie o *prepojenie ontológie s axiológiou*. Ak je objektívne bytie bytím, ktoré sa stalo hodnotou pre človeka, tak ho nemožno vymedziť bez axiológie;

3. úsilie o *prepojenie ontológie s filozofiou praxe*, s teóriou konania. Ak je predmetné bytie bytím, ktoré sa stalo predmetom konania, ľudskej praktickej činnosti, tak ho nemožno vymedziť bez teórie konania, bez filozofie praxe;

4. Hrušovského ontológia je kritikou filozofického esencializmu; neuznáva existenciu jednotlivého či univerzálneho súcna, ktoré sa vydávalo za akúsi nemennú a raz navždy danú esenciu všetkých ostatných súcien ([2], 364; [6], 165). Popiera však oprávnenie aj koncepciu antiesencializmu; uznáva, že existujú rozporné, geneticky štruktúrované podstaty zvláštnych spôsobov bytia. Postihnúť podstatu veci, procesu,

živej idey, udalosti podľa neho "znamená poznať jej vnútorné protirečenie, dynamickú interakciu jej konštitutívnych zložiek" ([3], 61);

5. Hrušovského ontológia je kritikou klasickej substančnej ontológie; odmieta tradičné chápanie substancie ako subsistencie, rigidného substrátu, nositeľa vlastností, ako akéhosi prapodstatného základu bytia, ako akýchsi nemenných, a teda aj neanalyzovateľných fundamentálnych entít. Neprechádza však celkom jednoznačne na pozície nesubstančnej ontológie, ako sa niekedy uvádza ([7], 177). Pripúšťa totiž (okrem možnosti opustenia termínu substancie) aj možnosť redefinície a reinterpretácie kategórie substancie ako "rozpornej dynamiky objektu", ako nevyčerpatel'nosti vzťahov vzájomného pôsobenia, ako samopohybu a samovývinu ([1], 126; [3], 59-60, 33, 89; [2], 366; [4], 466; [6], 162, 168).

Hrušovský pravdepodobne (aspoň sprostredkovane, napríklad cez M. Suchého) poznal *Útechu z ontológie* (1967) Z. Fišera a anticipoval aj niektoré závery diskusie o tzv. konci ontológie, ktorá prebiehala takmer o dvadsať rokov neskôr (v r. 1994) na stránkach českého Filosofického časopisu. Žiaľ, nemal možnosť doviesť svoje úsilie o vybudovanie novej, neklasickej ontológie do konca. Bránili mu v tom nielen nepríjemné polemiky, ktoré ho znechucovali, ale aj niektoré problémy terminologického a metodologického charakteru.

Spomeniem najprv aspoň stručne niektoré problémy *terminologického* charakteru. Hrušovský napríklad tvrdil, že konkrétne, predmetné, materiálne bytie vzniká "v procese *spredmetnenia* holého bytia" ([3], 51). Nie je jasné, ako môže objektívna realita vznikať *spredmetnením* formálnej abstrakcie holého bytia. Problém je očividne v nedostatočnom rozlíšení medzi bytím a pojmom bytia, ako aj v stotožnení *spredmetnenia* s afirmáciou ([3], 49). Holé bytie je podľa Hrušovského "existenciálne nezávislé" od vedomia ([3], 44, 150). Nie je jasné, ako môže byť naša abstrakcia holého bytia existenčne nezávislá od nášho vedomia; na druhej strane nie je jasné, prečo by sme mali naše vedomie (a ideálne vôbec) vyčleňovať z bytia ako takého, keďže aj naše vedomie je, existuje. Tu je problém v stotožnení dvoch rôznych vecí: *ontologickej* otázky o bytí ako holej existencii (*ens* znamená *esse habet*) a *gnozeologickej* otázky o nezávislosti objektívneho bytia, objektívnej reality od nášho vedomia. Hrušovský síce zdôrazňuje nevyhnutnosť rozlíšenia týchto otázok ([1], 122), ontologický pojem bytia ako takého (ako holej existencie) však nazýva "ontickým bytím" a spája ho so základnou gnozeologickou otázkou (s otázkou existenčiallynej nezávislosti bytia od vedomia), zatiaľ čo gnozeologický pojem objektívneho bytia (vzťahovaného k nášmu vedomiu) nazýva "ontologickým bytím" a zaraďuje doň aj "bytie vedomia" ([1], 122, 133), hoci naše vedomie je relatívnym gnozeologickým protikladom objektívneho bytia (a jednou z kľúčových zásad ľudského konania je zásada, podľa ktorej nemôžeme stotožňovať predmetné bytie s mysleným bytím).

Na inom mieste Hrušovský tvrdí, že aktuálna hodnota je "efektom" "procesu hodnotenia" ([3], 33). Nie je jasné, prečo by sme mali považovať hodnotu len za efekt nášho hodnotenia. Také tvrdenie by bolo oprávnené len vtedy, keby sme ontotvornú či hodnototvornú činnosť subjektu zredukovali iba na proces hodnotenia. S tým však ťažko možno súhlasiť, a to aj z pozícií Hrušovského ontológie, v ktorej sa zdôrazňuje

ontotvorné poslanie kultúrnej tvorby ([3], 23). Tieto a podobné Hrušovského tvrdenia sú zjavne logicky nekonzistentné a vyvolávali zbytočné ideologické reakcie.

Nejde však len o terminológiu, ale aj o hlbší *metodologický* problém. Hrušovský síce, ako sme už spomenuli, správne naznačil, že z čírej abstrakcie holého bytia nemožno odvodiť pojem konkrétneho bytia. Napriek tomu sa vo svojich záveroch znova vracia k tvrdeniu, že "dialektický vzťah predmetného bytia a konkrétneho vedomia" vyrastá z formálnej abstraktnej relácie "holé bytie - prázdne vedomie" v "procese praktickej aktivity" ([3], 150). Ukazuje sa, že Hrušovský sa vo svojom výklade pojmu bytia nevedel odpútať od metódy, ktorá krok za krokom sledovala postup obvyklý pri *definícii* pojmu cez rod a druhový rozdiel. Lenže takýto postup (hoci pripomína postup od abstraktného ku konkrétnemu) nie je vhodný tam, kde ide o *vysvetlenie* vzniku protikladu objektívneho bytia a vedomia. Vedecké vysvetlenie má inú logickú štruktúru ako definícia cez rod a druhový rozdiel.

Je pravda, že pre definíciu druhového pojmu objektívneho bytia potrebujeme rodový pojem bytia, no z rodového pojmu bytia nemožno odvodiť vznik objektívneho bytia - práve tak, ako z rodového pojmu živočích nemožno odvodiť vznik človeka. Človek nevznikol z rodového pojmu živočích, ale z určitého reálneho druhu živočíchov, ktorí začali vyrábať nástroje, konať, uvedomovať si svoju predmetnú životnú činnosť. Ani vzťah objektívneho bytia a vedomia nevznikol z rodového pojmu čistého bytia, vzťahovaného k čistému vedomiu, ale z určitého druhu prírodného bytia, ktoré predchádzalo človeka a ktoré v človeku, v jeho praktickej a poznávacej činnosti našlo novú, sociálno-kultúrnu formu svojej existencie a svojho sebazpoznania. Skutočné vysvetlenie procesu vzniku hľadaného protikladu medzi objektívnym bytím a vedomím bytia si teda vyžaduje hlbokú analýzu interakcie prírody a ľudských dejín, ako už v r. 1973 naznačil L. S. Rubinstein ([11], 355, 439), na ktorého sa sám Hrušovský často odvolával.

Jednou zo základných chýb polemík 70-tych rokov bolo to, že vychádzali z doslovného znenia niektorých tvrdení I. Hrušovského; spravidla sa ani nesnažili pochopiť, čo nimi autor chcel povedať. Jednou z predností našej dnešnej diskusie je to, že sa usiluje Hrušovského pochopiť, a až potom formulovať aj niektoré kritické výhrady. Bez *pochopenia* uskutočneného diela nemožno na toto dielo úspešne nadviazať; bez *kritického vzťahu* k nemu ho nemožno ďalej tvorivo rozvíjať.

LITERATÚRA

- [1] HRUŠOVSKÝ, I.: Kategória bytia. In: Filozofia 26, 1971, č. 2.
- [2] HRUŠOVSKÝ, I.: k problému ontológie. In: Filozofia 29, 1974, č. 4.
- [3] HRUŠOVSKÝ, I.: Dialektika bytia a kultúry. Bratislava, Tatran 1975.
- [4] HRUŠOVSKÝ, I.: Ontologická osnova štrukturoológie. In: Filozofia 32, 1977, č. 4.
- [5] HRUŠOVSKÝ, I.: Kategória interakcie. In: Filozofia 32, 1977, č. 2.
- [6] HRUŠOVSKÝ, I.: Dialóg s čertom. In: Organon F 4, 1997, č. 2.
- [7] BAKOŠ, V.: K Hrušovského dialógu. In: Organon F 4, 1997, č. 2.
- [8] FIŠER, Z.: Útěcha z ontologie. Substanční a nesubstanční model v ontologii. Praha 1967.
- [9] HALEČKA, T.: "Štrukturoológia" a marxisticko-leninská filozofia. In: Filozofia 32, 1977, č. 4.

- [10] SUCHÝ, M.: K problému bytia v prácach akademika I. Hrušovského. In: Philosophica, roč. XIX-XX. Bratislava, UK 1979-1980.
- [11] RUBINSTEIN, L. S.: Človek a svet. In: Problémy všeobecnej psychológie. Bratislava, Pravda 1978.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/5097/98.

Prof. PhDr. Václav Černík, DrSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR